

Steven E. Aschheim. *The Nietzsche legacy in Germany, 1890-1990*. University of California Press

Aan de hand van de invloed die Friedrich Nietzsche heeft uitgeoefend zou heel goed een Europese cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw te schrijven zijn. Meer nog dan vergelijkbare geesten als Marx of Freud is hij geschikt voor zo'n onderneming, omdat er geen 'zuiver' Nietzscheanisme bestaat. Ongehinderd door enigerlei orthodoxie (de pogingen in die richting van zuster Elisabeth en haar *Nietzsche-Archiv* hebben nooit het beoogde effect gehad) kon zijn denken een stempel drukken op de meest uiteenlopende personen en bewegingen.

Van Kurt Tucholsky is de uitspraak: 'Zeg me wat je nodig hebt en ik voorzie je van een Nietzsche-citaat'. Met Nietzsche kan men alle kanten op. Maar dat ligt niet alleen aan de inventiviteit van de bewonderaars; de grote verscheidenheid van interpretaties wordt ook uitgelokt door de variaties, paradoxen en tegenstrijdigheden die Nietzsches denken zelf bevat. Zijn werk is een waaier van mogelijkheden, en als men al van orthodoxie zou willen spreken, dan moet deze in dit pluralisme worden gezocht. Een orthodoxie die zich per definitie niet laat vastleggen - geen wonder dat het er nooit van is gekomen.

Een studie over Nietzsches invloed in de wereld zou ongetwijfeld een werk in vele delen worden. Steven E. Aschheim beperkt zich tot Duitsland, Nietzsches land van herkomst. Ook dat zou moeiteloos en volgens oude Duitse traditie een lijvig boekwerk kunnen opleveren, maar Aschheim heeft zich - tot opluchting van de lezer - ingehouden. *The Nietzsche Legacy in Germany, 1890-1990* is daarom een mooi en handzaam geheel geworden. Geen uitputtend overzicht, maar wel een duidelijk.

De nadruk ligt niet op de individuele verwerking (in dat geval waren de ruim 300 bladzijden die Aschheims boek nu telt niet genoeg geweest), maar op de stromingen, bewegingen, ideologieën die in meer of mindere mate aan Nietzsche schatplichtig zijn geweest. Socialisten, levensfilosofen, feministen, zionisten, futuristen, expressionisten, conservatieve revolutionairen, nationaalsocialisten, kritische marxisten - de diversiteit van de groepen die Aschheim de revue laat passeren blijft ondanks alles verbijsterend.

Net als de interpretatieve acrobatiek waaraan bijna niemand ontkomt. Want zelden of nooit kan men alles gebruiken. IJverig wordt er geplakt en gesneden, op zoek naar de 'ware' Nietzsche, die in de praktijk vrijwel altijd beantwoordt aan de eigen, al bij voorbaat aanwezige overtuiging. Ook de historici die zich in het verleden aan Nietzsche en diens invloed hebben gewaagd, hielden er vaak zo'n 'ware' Nietzsche op na, om vervolgens als Olympische scheidsrechters de verdraaiingen en vervalsingen bij de anderen aan te wijzen.

Aschheim doet hier niet aan mee. Hij laat de verschillen bestaan zonder ze op het procrustesbed van het eigen gelijk te leggen, hij brengt ze alleen in kaart. Van een willekeurige opsomming is echter evenmin sprake. Aschheim heeft gekozen voor de grote lijn, soms ten koste van de - significante - uitzondering; maar zonder deze gestrengheid was het overzicht vast reddeloos bedolven onder de massa van het bronnenmateriaal.

Zo zou Nietzsche (wiens populariteit in Duitsland begint in de jaren negentig van de vorige eeuw) vóór de Eerste Wereldoorlog nauwelijks sympathie hebben genoten in conservatieve kringen. Hoewel hij zich nadrukkelijk op een aristocratisch ethos liet voorstaan, vond men hem daar voornamelijk een immorele, antichristelijke gek. Waardering kreeg hij juist van de andere kant, van de oppositie tegen de Wilhelminische status quo. Avant-gardekunstenaars, feministen, levensfilosofen, Wandervögel, radicale zionisten en een enkele socialist deelden zijn verlangen naar regeneratie en zelfbevrijding.

Deze vrijzinnige Nietzsche raakte pas tijdens de oorlog op de achtergrond, toen de Geallieerden van de uitvinder van de *Wille zur Macht* een Duits monster maakten en de Duitsers in hem een nationale profeet ontdekten - in weerwil van alle onvriendelijkheden die hij zich over zijn landgenoten had laten ontvallen. *Also sprach Zarathustra* moet in menige Duitse soldatenransel mee naar het front zijn genomen. Na 1918 was dat te merken, toen Nietzsche prominent aanwezig bleek in het revolutionaire nationalisme dat destijds vooral onder oorlogsveteranen veel aanhang kreeg.

Oswald Spengler, Arthur Moeller van den Bruck, Ernst Jünger en andere voormannen van de 'conservatieve revolutie' (zoals deze rechts-radicale stroming ook wel wordt aangeduid) hebben veel van Nietzsche overgenomen: de cultus van de wil, de nadruk op strijd en heroïek, de *amor fati*, het geloof in de komst van een nieuwe mens. Maar zij hebben ook het nodige veranderd: van Nietzsches individualisme blijft niets meer over en diens persoonlijke vrijheid neemt bij hen de zeer Duitse vorm aan van een gedisciplineerde vrijheid in - nationale - gebondenheid. Nagenoeg dezelfde Nietzsche treffen we aan bij de nazi's.

Aschheim besteedt bijna een derde van zijn boek aan de relatie tussen Nietzsche en het Derde Rijk en de nog altijd niet afgesloten discussie hierover. Terecht, gezien het belang van deze relatie voor Nietzsches latere reputatie in binnen- en buitenland. Voor velen was hij na 1945 een 'besmet' denker geworden, een voorloper en een coryfee van het nationaalsocialisme, ook al strookte zijn denken dan niet in elk opzicht met de ideeën van Hitler en Rosenberg.

Tijdens het Derde Rijk kleurde het Nietzscheaanse vocabulaire de officiële propaganda. In het recht en in de pedagogie verschaftte Nietzsche de nazi's een filosofische rechtvaardiging; en dat laatste gold eveneens voor praktische zaken als de massamoord op 'minderwaardige' medemensen en de eugenetische kweek van een Germaans superras. In Nietzsches werk zijn voor dit alles zonder veel moeite passende citaten te vinden.

Dat de nazi's Nietzsche vervalst hebben, lijdt geen twijfel. Maar, vraag je je af na lezing van dit boek, wie heeft dat niet gedaan? Ook onder het Hitler-regime bleek men trouwens met Nietzsche meer dan één kant op te kunnen, getuige de colleges uit 1936-1940 waarin Martin Heidegger, kort te voren nog een geestdriftig partijganger, zijn inmiddels gegroeide distantie liet blijken via een uitvoerige bespreking van Nietzsches denken.

Na 1945 gaf men in Duitsland de voorkeur aan een terugkeer naar de door Nietzsche en zijn adepten zo roekeloos verfoeide rede van de Verlichting. Een echo

hiervan vinden we tegenwoordig bij de belangrijkste erfgenaam van de 'kritische theorie', Jürgen Habermas, die (anders dan zijn geestelijke vaders Adorno en Horkheimer) weinig opheeft met Nietzsche en met diens uit Frankrijk afkomstige postmoderne bewonderaars. Wel vermeldt Aschheim de herleving van een nieuw-rechtse Nietzsche, maar hij vergeet dat sinds kort ook door een jongere loot van de 'kritische' stam (Peter Sloterdijk) de aansluiting met de schrijver van *Die Geburt der Tragödie* is teruggevonden.

Voor een eind aan de fascinatie hoeft dus niet gevreesd te worden, ook niet in Duitsland. Meer dan wie ook vertolkt en belichaamt Nietzsche de problemen, de tegenstrijdigheden en de mogelijkheden van een moderne of liever postmoderne cultuur die haar naïeve geloof in rationaliteit en vooruitgang is kwijtgeraakt. Die cultuur is nog altijd de onze en ook al behoren de pleidooien voor nationale regeneratie, voor epistemologische scepsis, voor *Umwertung aller Werte*, *Übermensch* en *Ewige Wiederkehr des Gleichen* voor een deel tot de geschiedenis - voor een ander deel zijn ze onverminderd actueel gebleven.

Voorlopig zal Steven Aschheim er niet aan ontkomen bij elke volgende druk van zijn boek het laatste hoofdstuk te herschrijven en uit te breiden.

(de *Volkskrant*, 29-1-1994)